

डॉ. आंबेडकर यांच्या स्त्रियांच्या उन्नती विषयक विचार आणि कार्य
सौ. रोहिणी सतीश कुंभार संशोधक विद्यार्थी, राज्यशास्त्र अधिविभाग, शिवाजी विद्यापीठ, कोल्हापूर

प्रस्तावना :

डॉ.आंबेडकर हे स्त्रियांच्या प्रगतीचे खंबीर पुरस्कर्ते होते. कोणत्याही समाजाचे मूल्यमापन तेथील महिलांच्या स्थितीवरून केले जाते, असे त्यांचे मत होते. जगातील जवळपास निम्मी लोकसंख्या ही महिलांची आहे, त्यामुळे त्यांचा योग्य विकास झाल्याशिवाय कोणताही देश सर्वांगीण विकास साधू शकत नाही. डॉ.आंबेडकरांची स्त्री संघटना निर्माण करण्यावर अधिक भर देण्यात आला. या संघटनेच्या माध्यामतून समाजसुधारणा करण्याचे धोरण राबवले आहे. डॉ.आंबेडकर म्हणतात लोकांना त्यांच्या स्त्रिया आणि मुलांना शिक्षित करण्यास सांगत असत. त्यांना महत्त्वाकांक्षी बनवा. महान होणे हेच त्यांचे नशीब आहे हे त्यांच्या मनात ठेवा. संघर्ष आणि त्यागातूनच महानता प्राप्त होऊ शकते. व्हाईसरॉयच्या कार्यकारी परिषदेत कामगार सदस्य असताना डॉ. आंबेडकरांनी प्रथमच महिलांसाठी मातृत्व रजेची व्यवस्था केली होते. त्यांच्या या विचाराचे आणि कार्य प्रस्तुत लेखात मांडले आहे.

उद्देश :

१. डॉ.आंबेडकर यांचे स्त्रियां विषयक विचार अभ्यासणे
२. डॉ.आंबेडकर यांचे स्त्रियां विषयक कार्य अभ्यासणे

विषय विवेचन :

डॉ भीमराव आंबेडकर हे महान स्त्रीवादी विचारवंत होते. आंबेडकरांचे महिला सक्षमीकरणात मोठे योगदान आहे. त्यांनी महिलांच्या सक्षमीकरणासाठी अनेक प्रयत्न केले. डॉ. आंबेडकरांनी आपल्या लेखनात भारतीय स्त्रियांच्या स्थितीचे सविस्तर वर्णन केले आहे. त्यांनी सांगितले की मनुपूर्वी भारतातील महिलांची स्थिती आदरणीय होती. मनुपूर्वी भारतातील स्त्रियांना शिक्षण घेण्याचा आणि धार्मिक कार्य करण्याचा अधिकार होता. मनुने देशातील महिलांची स्थिती अत्यंत दयनीय आणि चिंताजनक केली. मनुच्या 'मनुस्मृती'मुळे स्त्रियांचा सामाजिक, आर्थिक आणि राजकीय विकास पूर्णपणे रोखला गेला. आधुनिक युगात डॉ. आंबेडकरांनी महिलांना जागृत करण्यासाठी अनेक परिषदा आयोजित केल्या.

अस्पृश्य असूनही भारतरत्न डॉ. बाबा साहेब भीमराव आंबेडकर महिलांच्या अधिकाराचा विचार केला. महिलांची चिंताजनक परिस्थिती पाहता त्यांना अनेक अधिकार देण्यात आले. १८४८ मध्ये ज्योतिबा फुले आणि सावित्रीबाई फुले यांनी पूना येथे स्त्रियांसाठी पहिली शाळा उघडली. फुले दाम्पत्याने आपले संपूर्ण आयुष्य महिला आणि दलितांच्या शिक्षणासाठी वाहून घेतले. त्यांच्याच विचाराचा वारसा पुढे त्यांनी नेला. डॉ.आंबेडकरांचा संविधान सभेच्या चर्चेत डॉ. आंबेडकर जी दलित, मागासलेले लोक आणि महिला (सर्व समाजातील महिला) यांच्या हक्कांसाठी सातत्याने प्रयत्न केले. त्यांना भारतीय हिंदू समाजातील पुरुषांवरील स्त्रियांचे अवलंबित्व संपवायचे होते आणि ते स्त्रियांना शिक्षित करण्याच्या बाजूने होते. वडिलांच्या मालमत्तेत स्त्रियांना पुत्रांप्रमाणे समान हक्क मिळावा अशी त्यांची इच्छा होती. पतीच्या अपंगत्व किंवा अक्षमतेच्या बाबतीत घटस्फोट देऊन त्यांना स्त्रियांना मुक्त करायचे होते.

डॉ.आंबेडकरांनी स्त्रियांना हक्क आणि सन्मान मिळवून देण्यासाठी अनेक चळवळींचे नेतृत्व केले आणि त्यांना पाठिंबा दिला. समाजाच्या प्रगतीमध्ये महिलांचे महत्त्व समजून घेऊन डॉ. आंबेडकर म्हणाले, 'मी त्या समाजाच्या प्रगतीचा न्याय त्या समाजातील महिलांनी कितती प्रगती केली आहे यावरून त्यांना लिंग आणि जातीय शोषणाला सामोरे जावे लागले.' . त्यामुळेच आंबेडकरांनी सर्व महिलांच्या समस्यांबरोबरच दलित आणि मागासलेल्या स्त्रियांच्या प्रश्नांकडे विशेष लक्ष दिले.

प्रौढ मताधिकार ही डॉ. आंबेडकरांची कल्पना होती ज्यासाठी त्यांनी १९२८ मध्ये सायमन कमिशनपासून लढा दिला. त्यावेळी याला विरोध झाला होता. त्यावेळी युरोपात महिलांना आणि अमेरिकेत कृष्णवर्णीयांना मतदानाचा अधिकार देण्याबाबत वाद सुरू होता. आंबेडकरांनी मतदानाच्या अधिकाराचा मुद्दा मांडला. भारतीय राज्यांना एका छत्राखाली आणण्याच्या तळमळीने त्यांनी संविधान सभेच्या सदस्यांना लोकशाहीच्या मूलभूत तत्वांशी तडजोड न करण्याचा इशारा दिला होता. डॉ.आंबेडकरांनी नवीन भारतासाठी संरक्षक लोकशाहीऐवजी अधिकारांसह लोकशाही निवडली.

जातीच्या जीवशास्त्रज्ञांच्या व्याख्येचे खंडन करून डॉ. आंबेडकरांनी जातिव्यवस्था आणि स्त्रीचे अधीनता यांच्यातील संबंध अधोरेखित केला. असमानता कायम ठेवण्यासाठी जाती निर्माण केल्या गेल्या असा युक्तिवाद करून त्यांनी पुढे असा युक्तिवाद केला की जातीच्या उतरंडीतील प्रत्येक जात आपल्या ओळखीचा अभिमान व्यक्त करते. त्यामुळे प्रत्येक जात आपापले मतभेद कायम राखण्यासाठी आणि आपली ओळख टिकवण्यासाठी सक्रिय असते. हे केवळ जेवण आणि लग्नाला जातीच्या मर्यादितच मर्यादित ठेवत नाही तर प्रत्येक जात जातीय अस्मितेचे प्रतीक असलेले कपडे देखील घालते. खाण्याच्या सवयी, लग्नाचे विधी आणि वस्त्र हे जातीव्यवस्थेने नियंत्रित केले आहेत. यामुळे अस्पृश्यांना उच्चवर्णीयांपासून सहजपणे वेगळे केले जाते. भोजन आणि विवाह विधी हे आंतरजातीय स्वरूपाचे मुद्दे असले तरी कपड्यांचा मुद्दा डॉ. आंबेडकरांनी अधिक तपशीलवार मांडला आहे. कपडे अस्पृश्यांना असे चिन्हांकित करतात आणि म्हणूनच डॉ. आंबेडकर लोकांना आवाहन करतात की त्यांनी जातीव्यवस्थेद्वारे चिन्हांकित केलेल्या

कपड्यांचा निषेध करावा. कपड्यांवरील आपल्या प्रवचनात, ते जातीवर आधारित कपड्यांचा निषेध करण्याच्या गरजेवर भर देतात, कारण ते अस्पृश्यांची ओळख नष्ट करतात आणि स्वाभिमानी जीवन जगण्यास मदत करतात.

डॉ.बाबासाहेब आंबेडकर यांनी विचार बरोबर कृती केली. त्यांनी ११ एप्रिल १९४७ रोजी हिंदू कोड बिल लोकसभेत मांडले. महिलांना भारतीय समाजात पुन्हा स्थान देण्यासाठी त्यांनी हे विधेयक तयार केले होते. त्यात ९ भाग, १३९ विभाग आणि ७ याद्या होत्या. या विधेयकात घटस्फोट, महिलांच्या अल्पवयीन विवाहावर बंदी, जीवनसाथी निवडण्याचा अधिकार आणि आंतरजातीय विवाह, मालमत्तेत मुलीचा समान हक्क आणि दत्तक आणि पालकत्वाचा अधिकार अशा तरतुदी होत्या. अनेक दिवस हा वाद सुरू होता. पंडित जवाहरलाल नेहरू यांनी हिंदू कोड बिलाचा फक्त दुसरा भाग आणण्याची परवानगी दिली होती जो विवाह आणि घटस्फोटाशी संबंधित होता. २५ सप्टेंबर १९५१ रोजी पास झाला. त्यामुळे हिंदू त्यांच्या नियंत्रणाबाहेर गेले. सरदार पटेल आणि डॉ.राजेंद्र प्रसाद यांचा उघड विरोध. अखेर २६ सप्टेंबर १९५१ रोजी जवाहरलाल नेहरूंनी हे विधेयक मंजूर न करताच मागे घेतले. डॉ.आंबेडकरांना खूप वाईट वाटले. हिंदू कोड बिल मंजूर न झाल्यामुळे डॉ. आंबेडकरांच्या स्वप्नाचा चक्काचूर झाला ज्यामध्ये त्यांनी न्याय, स्वातंत्र्य, समता आणि बंधुत्वाच्या देणग्या घेऊन येणारा भारत पाहिला होता. डॉ. आंबेडकरांना हिंदू समाजव्यवस्थेत अशी समानता प्रस्थापित करायची होती जिथे स्त्री-पुरुष, उच्च-नीच, लहान-मोठा असा भेदभाव होणार नाही. डॉ. आंबेडकर नाराज झाले आणि त्यांनी २८ सप्टेंबर १९५१ रोजी मंत्रिमंडळाचा राजीनामा दिला. हिंदू कोड बिलाला कायदेशीर स्वरूप देण्यासाठी हे विधेयक मंत्रिमंडळात राहिले आणि नंतर विभागांमध्ये विभागले गेले आणि मंजूर करण्यात आले.

१. हिंदू विवाह कायदा १९५५ ने एकपत्नी विवाहाला वैधता दिली, दुस-या लग्नासाठी कायदेशीर शिक्षेची तरतूद केली आणि मुलींचे लग्नाचे वय १८ वर्षे वाढवले.

२. हिंदू प्रवेश कायदा १९५६ मध्ये विधवेला मुलगा किंवा मुलगी दत्तक घेण्याचा अधिकारही देण्यात आला होता. ती तिची मालमत्ता तिला पाहिजे असलेल्या कोणालाही देऊ शकते.

३. हिंदू अल्पसंख्याक आणि पालकत्व कायदा, १९५६ नुसार, आईला तिच्या मुलांचे पालक बदलण्याचा अधिकार आहे.

४. हिंदू दत्तक कायदा, १९५६ द्वारे, कोणीही दत्तक घेतले जाऊ शकते, मग तो मुलगा असो किंवा मुलगी. एक स्त्री तिच्या आयुष्यात कोणतेही मूल दत्तक घेऊ शकते. अविवाहित मुली किंवा विधवा यांनाही दत्तक घेण्याचा अधिकार देण्यात आला.

डॉ.आंबेडकरांनी महिलांना कायद्याने पुरुषांप्रमाणे समान अधिकार देऊन त्यांच्यात नवचैतन्याचा प्रकाश प्रज्वलित केला. महिलांना सामाजिक, कायदेशीर आणि राजकीय पातळीवर पुरुषांप्रमाणे समान अधिकार मिळायला हवेत आणि त्यांना प्रत्येक क्षेत्रात प्रगतीसाठी समान संधी मिळायला हवी. हिंदूंचा वैयक्तिक कायदा मुस्लिम, ख्रिश्चन आणि पॅरिस यांच्याप्रमाणे एकसमान नव्हता. कायद्याच्या दृष्टीने हिंदू पूर्णपणे विखुरले गेले. संपूर्ण भारतात हिंदूसाठी विवाह, वारसा, दत्तक, अवलंबित्व किंवा देखभाल इत्यादींबाबत एकसमान कायदा नव्हता. विधवेला तिच्या मृत पतीच्या मालमत्तेवर कोणताही अधिकार नव्हता. विधवा पुनर्विवाह सर्व जातींमध्ये प्रचलित नव्हता आणि अनेक दुष्कृत्ये प्रचलित होती ज्या डॉ. आंबेडकरांना दूर करायच्या होत्या. आंबेडकरांनी राजकीय शब्दकोश आणि भारतीय राज्यघटनेत महिलांच्या हक्कांचा पूर्णपणे समावेश करण्यासाठी अथक प्रयत्न केले.

सारांश :

डॉ. आंबेडकरांच्या 'हिंदू महिलांचा उदय आणि पतन' या प्रस्तावनेतून ते महिलांवरील अत्याचारविरोधात कसे उभे राहिले याचे संकेत देतात. डॉ.आंबेडकर महिलांवरील अत्याचाराच्या विरोधात आहेत आणि अशा समाजातील महिलांच्या दुरवस्थेबद्दल दुःख व्यक्त करतात. आंबेडकरांचे जीवन हे मानवी हक्क मिळवण्याच्या संघर्षाचे होते. त्यांनी वंचितांच्या प्रतिष्ठेसाठी लढा दिला आणि महिलांच्या हक्कांसाठी ते एक महान विचारवंतही होते. त्यांच्या आधी, इतर काही विचारवंतांनी महिला सक्षमीकरणासाठी कार्य केले होते, परंतु आंबेडकरांनी भारतीय राज्यघटनेत महिलांच्या अधिकारांचा समावेश असल्याची खात्री केली. आंबेडकरांनी स्त्रियांना अन्यायकारक आणि कठोर समाजव्यवस्थेचे बळी मानले. महिलांना विकासाच्या समान संधी उपलब्ध करून दिल्या पाहिजेत, यावर त्यांनी भर दिला.

संदर्भ सूची

१. आम्बेडकर, बी.आर. "डॉ. बाबासाहेब आम्बेडकर: लेखन और भाषण, खंड ७." महाराष्ट्र सरकार, बॉम्बे. १९९०.
२. थोराट, सुखदेव, और नरेंद्र कुमार। बी.आर. आंबेडकर: सामाजिक बहिष्कार और समावेशी नीतियों पर परिप्रेक्ष्या ऑक्सफोर्ड यूनिवर्सिटी प्रेस, यू.एस.ए. २००८
३. डॉ. अहिरे सुनंदा, डॉ. साळुंके उषा, "स्त्री अभ्यासाच्या दिशा", अथर्व पब्लिकेशन, औरंगाबाद
४. प्रा. काळपांडे अनिल, इंगोले प्रदीप, डॉ. खंडारे सुभाष, "सर्वासाठी बाबासाहेब", सुधीर प्रकाशन वर्धा.
५. डॉ. बी. आर. आंबेडकर, "हिंदू स्त्रियांची उन्नती व अवनती", सुगत प्रकाशन, नागपूर.